

A társadalmi státusz transzmissziója és a felsőoktatási lemorzsolódás

Pusztai Gabriella¹, Fónai Mihály², Bocsi Veronika³

¹ egyetemi tanár, DE BTK, Debrecen, Egyetem tér 1.

² egyetemi tanár, DE ÁJK, Debrecen, Kassai 2.

³ egyetemi docens, DE GyGyK, Hajdúböszörmény, Désány István út 1-9.

INFO

Bocsi Veronika
bocsiveron@gmail.com

Keywords
drop-out, higher
education, students,
intellectuals

ABSTRACT

The transmission of social status and dropping out from higher education. The sociology of intellectuals offers us a special approach to the phenomenon of drop-out. The rate of students with lower parental educational level ('non-traditional students') has been changed during the process of the expansion. These students have deficiencies in several fields and these deficiencies can rise the chance of drop-out. In the frame of „Social and institutional factors of student dropout in higher education” project (led by Prof. Gabriella Pusztai, OTKA project, no. 123847) a database was created in 2018 (N=605). The respondents were earlier students after the drop-out process. We tried to identify the features of the sociocultural background, the main factors of the drop-out and compare the patterns of the first generation intellectuals and students with intellectual background. Our empirical findings have showed that in the case of lower parental level the elements of compulsion seems to be more typical and voluntary withdrawal seems to be more frequent in the other case.

Kulcsszavak
lemorzsolódás
felsőoktatás
hallgatók
értelmiség

Absztrakt: A tanulmány a társadalmi státusz „transzmissziója” hatásának a vizsgálatával a felsőoktatási lemorzsolódás speciális aspektusára fókuszál. A felsőoktatási expanzió során a „nem tradicionális hallgatók” (akiknek a szülei alacsonyabban iskolázottak) aránya megváltozott. Ezek a hallgatók több területen is hiányosságokkal bírnak, melyek növelhetik a lemorzsolódás esélyét. A kutatás a "Társadalmi és szervezeti tényezők szerepe a hallgatói lemorzsolódásban" (K_123847) OTKA projekt keretében folyt (témavezető Prof. dr. Pusztai Gabriella), az adatbázist a 2018-as felmérés alapján hoztuk létre (N=605). A válaszolók korábban lemorzsolódott hallgatók voltak. Arra törekedtünk, hogy meghatá-

rozzuk a lemorzsolódás főbb faktorait, a szociokulturális háttér főbb jellemzőit, összehasonlítva a különböző háttérű (elsőgenerációs értelmiségi hallgatók, akiknek a szülei nem diplomások, és az értelmiségi, diplomás családokból származók) jellegzetes mintázatait a lemorzsolódás területén. Az empirikus eredmények azt mutatják, hogy az alacsonyabb szülői iskolai végzettségű családokból érkezők esetében a lemorzsolódásra kényszer jellegű (nem önkéntes) elemek hatnak, míg a többi hallgató körében inkább az önkéntes lemorzsolódás tűnik gyakoribbnak.

A tanulmány a következő támogatások segítségével készült:

A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap K_17 pályázati program 123 847 számú projekt keretében készült.

A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával készült.

Bevezetés

Az elmúlt évek hazai felsőoktatás-kutatásai között a „lemorzsolódás” jelenségét elemzők egyre nagyobb szerepet kapnak. Ennek oka a tényleges jelenségnek a súlya a magyar felsőoktatásban. A lemorzsolódó hallgatók magas száma és aránya miatt a jelenség kutatása, az eredmények értelmezése az egyik központi kérdéssé vált.

Maga a lemorzsolódás nem újkeletű jelenség, a nemzetközi szakirodalomban az 1960-as évek vége óta jelen van ennek vizsgálata – a meghatározó elméletek is ekkor jöttek létre. A hetvenes évek elméleti magyarázatait sok szempontból az új kutatási eredmények sem tudták igazán meghaladni. A közelmúlt kutatásai és az új elméleti megfontolások leginkább a vizsgált jelenség fogalmi pontosítására és mérhetőségére törekedtek, és ezek alapján került sor jelentős számú empirikus kutatásra. Emellett a hangsúly a lemorzsolódás megelőzésére helyeződött, ami részben a kutatási eredmények által körvonalazható prediktív felsőoktatás-politikai és intézményi cselekvési programokat, és a lemorzsolódás által veszélyeztetett csoportokra és hallgatókra irányuló támogatási programokat jelentettek és jelentenek, melyek célja a hallgatók felsőoktatási tanulmányok befejezése melletti elkötelezettségének erősítése. A kilencvenes évektől, de különösen a kétezres években az intézmények hallgatókat megtartó képességének (retenciós) vizsgálata és gyakorlati fontosságának a kiemelése figyelhető meg, ezzel kapcsolatban pedig a felsőoktatás-politikai és intézményi eljárásokra, eszközökre, támogató programokra helyeződött a hangsúly (Thomas 2002, Tinto 2004, 2006-2007, Pusztai 2015).

Tanulmányunk eredményei is, bár a felsőoktatási lemorzsolódás szakirodalmának elméleti kereteire épülnek, erőteljesen az alkalmazott felhasználás irányába mutatnak, hiszen az eddigi ismereteinktől mélyebb és átfogóbb képet adnak a lemorzsoló-

dás folyamatáról, megítéléséről és okairól. Mindez az intézmények számára fontos visszacsatolás lehet abban az esetben, ha a lemorzsolódási ráták csökkentését célzó intézkedéseket akarnak foganatosítani. A hallgatói összetétel megváltozása, illetve az egyetemek piaci-szolgáltató jellegének erősödése egyaránt abba az irányba hatnak, hogy a hátrányosabb helyzetű diákok köré egyfajta intézményi védőhálót építsenek ki, amely a lemorzsolódásnak is akadálya lehet, tágabb kontextusban azonban nem csupán az egyéni életpályákat alakítja, hanem a társadalmi mobilitás mintázatait is képes formálni.

Fogalmi kérdések, a lemorzsolódás okai és mérése

Tanulmányunkban nem törekszünk a lemorzsolódás teoretikus kérdéseinek a részletes taglalására, az elméleti fogalmi tisztázások és az új jelenségek, illetve értelmezések összefoglalására. A lemorzsolódás teoretikus kérdései az 1970-es években merültek fel a szakirodalomban, jelentős mértékben Tinto és kortársai hatására (Tinto 1975, Bean 1980, 1981, Pascarella és Terenzini 1980). A 70-es, majd 80-as évekbeli teoretikus modellek részben Tintora reflektáltak, e reflexiók a lemorzsolódás méréseire, és több elméleti állítás tesztelésére is vállalkoztak (McKeown és MacDonell és Bowman, 1993, Berger és Braxton 1998, Brundsen és Davies 2000). A kétezres években már a jelenség és a fogalom kutatásának több évtizedes tapasztalatait, a főbb irányzatokat foglalták össze a kutatók (Chen 2008). Magyarországon a kutatók részben a közoktatásban lezajló folyamatokat elemezték (többek között: Liskó 2003, Fehérvári 2015), részben a felsőoktatási lemorzsolódás szakirodalmának állításait szintetizálták (Pusztai 2011).

Mivel tanulmányunk alapvetően empirikus és tényfeltáró, az elméleti kérdések közül a fogalmi problémákra és a lemorzsolódásra ható tényezőkre fókuszálunk.

A lemorzsolódással kapcsolatos szakirodalomban rendre előkerül a *fogalmi kérdések* megválaszolásának a nehézsége, a nemzetközi összehasonlíthatóság problémái, és a használt fogalmak operacionalizálásának a problémái (Fehérvári és Mártonfi és Török 2008). A „lemorzsolódás” fogalma nem pontos, és három jelentésben is használatos, jelenthet státuszt, aminek a jellemzője, hogy az egyén nem szerez végzettséget. Lehet esemény, ami egy konkrét időponthoz köthető, és folyamat, mely során feltárhatók a jellegzetes attitűdök és viselkedésminták, melyek a lemorzsolódáshoz vezetnek (Fehérvári 2015). A lemorzsolódással kapcsolatos fogalmi kérdések megválaszolását nehezíti, hogy jelentése kontextusfüggő, nem egyértelmű, ezért a mérése is nehéz, továbbá magáról a jelenségről szól, az egyéni és a társadalmi következményekről nem (Mártonfi 2014). Részben emiatt a szakirodalomban (a tényleges folyamatok leírására) két újabb fogalom terjedt el, a „korai iskolaelhagyás” és a NEET¹ fogalma. A korai iskolaelhagyással azon 18-24 évesek arányát mérik, akiknek nincs ISCED 3-as szintű végzettsége (szakmunkás szintű szakképzettsége, érettségije), és nem vettek részt semmilyen oktatásban a felmérést megelőző négy hétben. E mutató (és fogalom) kevésbé alkalmazható a felsőoktatás-

¹ Not in Education, Employment and Training.

ra. A NEET kategória már inkább alkalmazható a felsőoktatásban, hisz azokra irányul, akik sem nem tanulnak, sem nem dolgoznak – maga a fogalom az oktatásból a munkaerőpiacra való átmenet megragadására is alkalmas (Helyzetelemzés 2013, Mártonfi 2014).

A felsőoktatási folyamatok jellemzésére a másik két kategória sajátosságai miatt is inkább a *lemorzsolódás fogalmát* alkalmazzák. A felsőoktatásban megfigyelhető lemorzsolódás külföldi szakirodalmában nagy hangsúlyt kap annak a kiemelése, hogy az a lemorzsolódó hallgató, aki a (sikertelen első év után) nem tér vissza a felsőoktatásba, és nem iratkozik be a második/következő évre. A lemorzsolódással foglalkozó írások a fogalom definiálása mellett kiemelik, hogy az első évnek, az első évfolyamon nyújtott teljesítménynek meghatározó szerepe van a lemorzsolódásban, illetve a hallgatói döntések meghozatalában (Brunsden et. al 2000). A lemorzsolódó hallgatókat két csoportba sorolják, a nem önkéntes és az önkéntes lemorzsolódókéba. Az első csoportba azok tartoznak, akik nem teljesítik a követelményeket, és az intézmény elhagyása külső kényszerként hat rájuk (azaz az intézmények döntenek). Az összes többi ok miatt kialakuló lemorzsolódás önkéntes, amiről maga a hallgató dönt (Brunsden et. al 2000).

A lemorzsolódás fogalma mellett a lemorzsolódás *okainak, tényezőinek* az értelmezése is vitatott, az egyes kutatók és szerzők eltérő hangsúllyal emelik ki a különböző, potenciális okokat a családi, társadalmi háttértől a felsőoktatás előtti tanulmányi eredményességen és tapasztalatokon át a felsőoktatás differenciált hatásáig (intézményi hatások, a célokkal való azonosulás, társas kapcsolatok, stb.) (Tinto 1975, Davies 2018, Helyzetelemzés 2013).

Rumberger (2012) 400 publikáció elemzése alapján a lemorzsolódást valószínűsítő tényezőket két nagy csoportba sorolta (Fehérvári 2015): *egyéni tényezőkbe* (tanulmányi eredmény, viselkedés, attitűdök, szocio-ökonómiai háttér), és az *intézményi tényezőkbe* (család, iskola, közösségek). A hazai, elsősorban a közoktatásban és a szakképzésben megfigyelhető lemorzsolódás

legfontosabb egyéni és családi jellemzői a következők: alacsonyan iskolázott szülők, nagycsalád, roma származás, iskolai kudarcok, hiányzás, negatív kép az iskoláról, az átlagos tanulóhoz képest negatívabb hozzáállás a tanuláshoz, pályaválasztási kényszer, alacsony tanulói motiváció, a hiányzás és a gyenge felkészültség (Fehérvári 2015).

A lemorzsolódáshoz vezető tényezők legátfogóbb elemzésére a Helyzetelemzésben (2013) kerül sor, melynek a szerzői egyéni, társadalmi, iskolai, és rendszerszintű tényezőket, valamint a szegénységnek a korai iskolaelhagyásra gyakorolt hatását emelik ki és elemzik, elsősorban a közoktatás területén (Helyzetelemzés 2013). Bár a Helyzetelemzés a közoktatásra fókuszál, a bemutatott és elemzett tényezők figyelembe vehetők a felsőoktatási lemorzsolódásban is, és az azt kezelő, arra irányuló (intézményi) politikákban és eljárásokban is.

A lemorzsolódás kapcsán, az operacionalizálási nehézségek miatt felmerül a *mérhetőség* kérdése: mivel lehet mérni, mik a jelenség mutatói. A mérések során két eljárás terjedt el, az egyik a „cross-sectional” mérés (az OECD definíció alapján), ami a végzettek és az új belépők arányszámát mutatja az elvégzéshez szükséges idő alatt (ezt a mutatót alkalmazzák Magyarországon), míg a másik az egyéni szintű

követése a lemorzsolódásnak, valódi kohorszokkal (true cohort) (Schnepf 2014, Szemerszki 2015).

A hazai kutatásokra fókuszálva (Fónai 2018), a szűkebben vett lemorzsolódás fogalmát az oktatást, benne a felsőoktatást befejezett végzettség nélkül elhagyók számában határozzák meg (Molnár 2012, p. 351; Lukács és Sebő, 2015, p.79; Fenyves et al. 2017). A lemorzsolódás operacionalizált, a jogszabályok által alakított fogalma több, lehetséges opciót foglal magába.

A Szegedi Tudományegyetemen használt tipológia például a hallgatói kimeneteket illetően a következő (Lukács és Sebő 2015):

- *végzett*, sikeresen teljesítette a modulokat,
- *kilépett*: tagozatváltó, szakváltó, más intézményben folytatja tanulmányait,
- *lemorzsolódott*: fegyelmi eljárás következtében, túl sok passzív félév miatt, költségtérítés nem vállalása miatt, a képzésből kizárták, vagy a szakot leadta, nem iratkozott be.

Szűkebben a lemorzsolódók csoportját a lemorzsolódás formáit illetően a következőképpen lehet behatárolni Fenyves et al. (2017) szerint:

- a hallgató maga kéri az elbocsátást,
- tanulmányi és vizsgafeltételek miatt az intézmény kéri az elbocsátást,
- képzési költségek, önköltség nem befizetése határidőre eredményezi az elbocsátást,
- egészségügyi okok miatt következik be az elbocsátás.

Fontos hangsúlyozni, hogy a lemorzsolódás több okból, vagy több ok kombinációjából is bekövetkezhet, ugyanakkor az látszik, hogy az okok hatása nem determinisztikus, ám azok a „lemorzsolódási rizikót”, a lemorzsolódás veszélyeztetettségét jelenthetik (Szemerszki és Pusztai, 2017).

Lemorzsolódás és családi státus

A hallgatói lemorzsolódás problémájának kutatása egyidős a felsőoktatási expanzióval (Tinto 1975). A magyar felsőoktatásban a lemorzsolódás nemzetközi viszonylatban nagyarányú (osztatlan képzés 50%, alapképzés 40% körül), arról azonban nincsenek adatok, hogy az önkéntes vagy a kényszerű kilépések dominálnak-e ezen belül (Varga 2010). Miközben a felsőoktatási statisztikai adatbázisokban a képzéseket végzettség nélkül elhagyó hallgatók időszakonként és képzési területenként hullámzó arányát figyelhetjük meg, keveset tudunk arról, hogy pontosan kik és miért hagyják abba a tanulmányaikat. A nemzetközi kutatások szerint a tömeges felsőoktatásba bekerülők között kétszer annyian vannak a magas társadalmi státusú családokból származók, mint az alacsony státusúakból, de tizedannyi végez az alacsony státusúak közül (Vossensteyn, et al. 2015). Úgy véljük, hogy a lemorzsolódás többféle kedvezőtlen helyzet (alacsony státusú család, kevésbé fejlett régió, nem elit közoktatás, nem elsőhelyes felsőoktatási bejutás és a költségtérítéssel járó képzés anyagi terhe stb.) halmozódásából adódik, s megerősödő egyenlőtlenségekhez vezet. A kutatások egy része az alacsony családi státust vagy átlagnál rosszabb életkörülményeket (gyenge anyagi hely-

zet, munkavállalás, családi krízis), a másik az eltérő habitust, az össze nem illeszkedést teszi felelőssé. Az alapvető társadalmi egyenlőtlenséget kompenzálni nehezen képes oktatás törvényszerűségeit ismerve kijelenthetjük, hogy a lemorzsolódók alacsonyabban iskolázott szülők gyenge vagy átlagos középiskolai végzettségű, rosszabbul teljesítő középiskolából érkező, a felsőfokú tanulmányok iránti halvány aspirációkkal rendelkező gyermekei (Tinto 1993, Reay et al. 2009), akik valamilyen okból nem tudják kiaknázni a kibővült felsőoktatásból adódó előnyöket.

Az intézményi szintű összehasonlításaink alapján arra a következtetésre jutotunk, hogy a jelentkezők alacsonyabb társadalmi státusa, például a hátrányos helyzetű hallgatók nagyobb aránya nem feltétlenül jár együtt magasabb lemorzsolódási mutatókkal. Kérdés, hogy mi a pontos összefüggés a családi státus, szülői iskolázottság és a hallgatói lemorzsolódás között.

Arnyaltabb megközelítést tesz lehetővé az intézményi inkongruencia koncepciója, mely szerint az intézményi vonások és a saját tulajdonságok, igények illeszkedésének negatív percepciója okolható a lemorzsolódásért. Ez egyes elméletek szerint intézményen belüli társas izolációban nyilvánul meg, s ennek közvetítésével válik a sikertelenség prediktorává (Tinto 1993, Thomas 2002). Mivel a hallgatók általában külső mutatók (presztízs, méret, helyszín) alapján választanak felsőoktatási intézményt, a mindennapos intézményi interakciók alapján formálódik bennük az az észlelet, hogy az intézmény által kínált lehetőségek mennyire felelnek meg érdekeiknek, igényeiknek, preferenciáiknak. Az inkongruencia mutatói az oktatás jellemzőivel való elégedetlenség, az intézmény újraválasztásának kizárása, minimális részvétel a felsőoktatási tevékenységben (Tinto 1993).

Lemorzsolódás és kísérletező szocializáció

A felsőoktatási lemorzsolódás jelensége értelmezhető az oktatási kormányzat, az intézmények és az egyén szemszögéből. A felsőoktatáspolitikai lehet expanzív, a részvétel szélesítését célzó, de lehet szelektív, azaz a belépés és a benmaradás szűkítésére törekvő. Az intézmények magatartását meghatározza a kormányzati szándék illetve az erőforrásokért (hallgatói normatíva, kutatási források, affirmatív források) folyó verseny. A hallgatók magatartását vizsgálva korábban már rámutattunk, hogy az intézmény- és szakválasztás, a képzéssel és az intézménnyel kapcsolatos elvárások teljesülése, az illeszkedés/odailles percepciója, a diplomaszerezés és az adott egyetem melletti elköteleződés, a tanulmányi és társas beágyazódás döntő szerepet játszik abban, hogy a hallgató lemorzsolódik vagy eredményesen végez (Pusztai és Szigeti 2018).

Zinnecker osztályspecifikus szocializációs modellje egy, a korábbiaktól eltérő megvilágítást kínál a lemorzsolódási adatok értelmezésére. A felsőoktatásban töltött életszakasz átalakulását Bourdieu alapján továbbgondoló Zinnecker szerint a fiatalok felsőoktatás-értelmezése osztályspecifikus habitusok és az ezekben gyökerező életstílusok mentén eltérően történik.

A szülői iskolázottság szerint különböző hallgatói csoportok eltérő képet mutatnak a tanulmányokhoz való viszony szempontjából, s különböző hallgatói szocializációs scenáriók vázolhatók fel, s ezzel együtt speciális lemorzsolódási potenciálról beszélhetünk (Zinnecker 2006, Pusztai 2011). A Bourdieu osztályelméleti megközelítést finomító Zinnecker szerint a tradicionális felsőoktatási mező kultúrája a pol-

gári értelmiség, a gazdasági burzsoázia és a kispolgári értelmiség gyermekei számára többé-kevésbé ismerős, a kisburzsoá és a tőkeszegény osztály gyermekei számára viszont idegen, ők inkább a tömegkultúrában mozognak otthonosan. A felsőoktatási mezőben speciális tőkék alapján helyezhetők el a hallgatók: a tudástőkével, a tudományos tőkével, a szimbolikus tőkével és a pozicionális tőkével való ellátottság határozza meg a helyzetüket, azonban a különböző osztályfrakciók habitusa eltérő felsőoktatási pályafutást tesz lehetővé. A mind kulturális, mind gazdasági tőkével ellátott polgári értelmiség és az inkább csak gazdasági tőkével rendelkező burzsoázia egyetemista korú gyermekeinek közös élménye a szabadság és a bőséges anyagi forrásokkal való rendelkezés, ami lehetővé teszi, hogy viszonylag kockázatmentesen kísérletezzenek a megfelelő képzés és intézmény megtalálásával. A polgári értelmiségi családból származó hallgatók a családi tőkéket mozgósítva könnyen bejuthatnak bármelyik felsőoktatási intézménybe, s tanulmányaikra több erőforrást szánnak. A gazdasági tőkével bőven rendelkező polgári családok gyermekei egyrészt az anyagi bőség, másrészt a kisebb elkötelezetlenség miatt elhúzódozó, bizonytalan kimenetelű tanulmányokat folytatnak, s később állnak munkába. E hallgatói csoportok számára a felsőoktatási belépés kísérletező modellje áll a legközelebb. A mérsékelt gazdasági, de több kulturális tőkével bíró kispolgári értelmiségből és a hasonló státusú, de inkább gazdasági tőkéjére támaszkodó kisburzsoáziából származó hallgatók már csak korlátozott erőforrásokkal rendelkeznek tanulmányaikhoz. Ezekben a rétegekben a képzés és az intézmény kiválasztása céltudatos, s az elmélet logikája szerint ők veszítenek legkevesebb félét és szereznek leghamarabb diplomát. Az ilyen háttérű hallgatók a leginkább perzisztensek, s rájuk nem jellemző a kísérletező hallgatói szocializáció modellje. A kispolgári értelmiség habitusa annyiban tér el a kisburzsoáétól, hogy szélesebb személyiség-felfogással és kulturális koncepcióval rendelkezik. Míg a kisburzsoá miliőből érkező hallgatók megelégszenek a címek, rangok megszerzéséhez szükséges személyiségjegyek kialakításával, a kispolgári értelmiségi a felsőoktatásban hosszabb futamidejű általános képzésbe, elméleti tudásra, a kisburzsoá inkább szakképzésbe, gyakorlati ismeretekre törekszik (Zinnecker 2006, Pusztai 2011).²

A Zinnecker koncepciójából kiinduló hallgatói szocializációs lehetőségek teljesen eltérnek a korábbiaktól a minden tekintetben tőkeszegény osztály gyermekei esetében. A csak kevés kulturális tőkével rendelkező és a mindkét tőkefajttával gyengén ellátott alsó rétegekből származó fiatalok számára a felsőoktatási belépés is kérdéses, hiszen gyakorlatias szemléletre, az ifjúkor lerövidítésére kényszerülnek, a szociális és lokális függőségeknek jobban ki vannak szolgáltatva. Ha felsőoktatásba kerülnek is, kevésbé képesek reflektálni az eltérő környezeti követelményekre, s a hallgatói lét lényegét is a fogyasztói minták nyomán ragadják meg, hisz a fogyasztás révén érzik magukat az osztálykötöttségektől függetlennek (Zinnecker 2006, Pusztai 2011). Vagyis a lemorzsolódás oka a gazdasági és az értelmiségi elit gyermekei esetén felfogható egy bizo-

² Tanulmányunkban a Bourdieu és Zinnecker által alkalmazott társadalmi osztály kategóriákat alkalmazzuk, az eredeti teóriák megfogalmazása óta eltelt „középosztályosodási” társadalmi folyamatok ellenére. A két teoretikus által alkalmazott kategóriák magyarázó ereje a nyugati társadalmak átstrukturálódása ellenére nem sokat veszített, így a felsőoktatásban érvényesülő jelenségek és folyamatok értelmezésére azokat érvényesnek tartjuk.

nyos szociokulturális moratóriumként, miközben a szorgalmas, az idejével is takarékosan bánni kényszerülő, feltörekvő középosztályra szerinte egyáltalán nem jellemző ez az időhúzó felsőoktatás-fogyasztás. A kulturális közép- és felsőprétegek a felsőfokú tanulmányokat befektetésként értelmezik, ezért a tervszerűség, a szakmai tudás felhalmozásának, a magasabb társadalmi státusz megszerzésének motívuma idővesztés nélküli diplomaszerezésre sarkallja őket. E koncepció szerint nem bizonyos, hogy ennél a társadalmi csoportnál a felsőoktatás célszerű kiaknázásában minden esetben a feltétlen tudásvágy hajtóereje tükröződik, meglehet, hogy sokkal inkább a diploma megszerzésére szolgál, vagyis előfordulhat, hogy választásaikban biztosra mennek, kevésbé selektív képzéseket választanak. Zinnecker elmélete alapján tanulmányunkban a gazdasági és a kulturális középosztály-frakciók között eltérést feltételeztünk az intézmény és szakválasztás motívumai valamint ennek következtében a lemorzsolódási kockázat tekintetében. Elemzésünkben az intézménybe lépést meghatározó motivációs tényezők hátterét és befolyását vizsgáljuk.

Módszerek

A leggazdagabb statisztikai adatbázisok alapján is talányos marad a kép a felsőoktatási tanulmányok félbehagyásáról. A hallgatói kohorszokat követő panelvizsgálatokból épp a lemorzsolódók válaszai hiányoznak. Ennek a problémának nyomába szegődve lemorzsolódott hallgatók kvalitatív vizsgálatának tapasztalatai alapján megtervezett kvantitatív, kérdőíves vizsgálatot végeztünk el (DEPART 2018, N=605) azok körében, akik 10 évnél nem régebben kezdték el a felsőfokú tanulmányaikat, de félbehagyták azt. Az adatfelvétel hólabda mintával történt, ennek ellenére csaknem minden képzési terület képviselteti magát az adatbázisban. A kutatás elsődleges célja az volt, hogy felderítsük milyen hátráltató tényezők miatt nem fejezték be elkezdett tanulmányaikat és milyen folyamatok vagy döntések eredménye, hogy nem jutottak diplomához a válaszadók. A vizsgált témakörök az iskolai pályafutás, a tanulmányi tapasztalatok, a család tanuláshoz való viszonya, a pályaeorientáció, a felsőoktatási tanulmányi és társas tapasztalatok, a versengő tevékenységek és a szocioökonómiai jellemzők voltak.³

Eredményeink nem általánosíthatók, hiszen az adatbázis nem valószínűségi mintavételre alapul, és nem reprezentatív. Hasonló elemszámot produkáló vizsgálat ugyanakkor nem áll a hazai felsőoktatáskutatás rendelkezésére, amelyben a lemorzsolódás jelenségét ilyen mélységben járták volna körül.

Elemzésünk során a családi háttér elemeit a minta leírásakor, illetve az elsőgenerációs értelmiségi hallgatók leválasztásakor használtuk. Ennek során egy alacsony, egy magas, és egy vegyes szülői végzettségű almintát különítettünk el (ez utóbbi csoportban csak az egyik szülőnek volt diplomája – N=310, 95 és 110). A tanulmányokkal, illetve annak megszakításával kapcsolatban rákérdeztünk a nyelvvizsga meglétére, a lemorzsolódás megítélésére, illetve a további, oktatással kapcsolatos

³ A munkarend alapján a kitöltők nem kategorizálhatók (levelező vagy nappali képzés), mivel a lekérdezés során csak az utolsó képzés finanszírozási formáját kérdeztük rá.

életeseményekre (tervez-e továbbtanulást, folytatta-e tanulmányait más intézményben). Felmértük azt is, hogy a lemorzsolódás után a hallgatókat munkavállalás, munkanélküliség vagy más típusú intézményi tanulás jellemezte.

A lemorzsolódás okait a kérdőívben egy 21 ítemet tartalmazó kérdésblokk mérte fel. Mivel a lemorzsolódás komplex okozati háttérrel bír, így az egyes kijelentéseket (Pl. „elfogytak a támogatott fél éveim” vagy a „kudarok után már nem bíztam magamban”) a megkérdezetteknek egy négyfokozatú skálán kellett megítélniük, hogy mennyiben játszott szerepet az adott kijelentés a lemorzsolódásukban. A kérdéssor összeállítása a szakirodalmi keretekre épülve történt.

Elemzésünk másik fókuszpontját a felsőoktatással kapcsolatos motivációk adták. Itt egy 12 kijelentésből álló kérdéssort használtunk (pl.: „társadalmi mobilitás reménye, kitörés” vagy „hogyan elismert foglalkozásom legyen”). A kitöltők ebben az esetben is négyfokozatú skálán értékelték az egyes itemeket.

A két kérdésblokk (felsőoktatási motivációk, lemorzsolódás okai) esetén egyrészt átlagokat számoltunk, s megvizsgáltuk az egyes kijelentések rangsorait. A szülők végzettsége alapján kialakított alminták értékeit ANOVA-tesztel vizsgáltuk. Az egyes itemek összerendezésének mintázatait faktoranalízissel elemeztük, az egyes faktorok átlagait pedig az egyes almintákban is megvizsgáltuk.

Hipotézisünk szerint mind a két területen ki tudjuk mutatni az alminták közötti különbséget, s ezeket mind az egyes kijelentések, mind pedig a faktorok átlagainak az esetében meg fogjuk találni. Ugy véljük, hogy az anyagiakhoz és az extrinzik⁴ motivációhoz kapcsolódó kijelentések és faktorok az alacsonyabb státusú diákok esetében jellemzőbbek lesznek (pl. tandíjjal kapcsolatos kijelentések a lemorzsolódás okainak feltérképezésekor, jól jövedelmező állás megszerzése a motivációs kérdéssorban).

Eredmények

Hallgatók a lemorzsolás után – általános jellemzők

Elemzésünk első lépése a már lemorzsolódott hallgatók mintájának bemutatása. A szocio-demográfiai háttér egyik legfontosabb mutatójának a szülők iskolai végzettsége tekinthető. Mind az édesapák, mind pedig az édesanyák legmagasabb iskolai végzettségéről elmondható, hogy a diplomások aránya az Eurostudent VI. adataihoz viszonyítva alacsonyabbnak tekinthető. A lemorzsolódott hallgatók mintájában az anyák kb. 33%-a, míg az apáknak kb. 24%-a diplomás (Eurostudent VI. (2018) - 40 és 34%). Az eltérés az édesapák esetében számottevőbb. A megkérdezettek 28,9%-a falusi, míg nagyvárosból (megyeszékhely, megyei jogú város, főváros) 35% érkezett. Ha a Magyar Ifjúság 2012 nappali tagozatos hallgatói mintájához viszonyítjuk, láthatjuk, hogy a lemorzsolódott diákok között kevesebb a nagyvárosból érkező (országos átlag 42,2% - Bocsi és mtsai 2017). Bár saját adatbázisunk nem reprezentatív, illetve a lekérdezettek között a levelező tagozatos hallgatók is képviseltetik

⁴ Az extrinzik motiváció esetében a munka nem az önkitaljesítés és az önmegvalósítás terepe, hanem annak anyagi biztonságát, kiszámíthatóságát és kényelmet biztosító volta miatt.

magukat, valamint sokkal inkább foglalja magába a keleti országrész diákjait, az talán kijelenthető, hogy a volt hallgatók között az alacsonyabb státusú családok gyermekei nagyobb valószínűséggel fordulnak elő.

Ha magát a lemorzsolódás jelenségét vizsgáljuk meg, akkor fontos kiemelnünk, hogy a megkérdezettek 49%-a még mindig jó döntésnek tartja a tanulás megszakítását az adott intézményben. Ugyanakkor ez sok esetben nem jelent végleges elszakadást a tanulás folyamatától, hiszen 55% szeretné befejezni a megkezdett képzését. Azok között, akik a lemorzsolódást jó döntésnek tartják, az értelmiségi háttérű fiatalok felülreprezentáltak (khi-négyzet statisztika, $p \leq 0,05$, sig.: 0,021). A képzés tervezett, jövőbeni befejezésével a szülők iskolai végzettsége nem állt kapcsolatban. Az előző összefüggés arra utalhat, hogy a magas iskolai háttérű fiatalok életpályájában nem a felsőoktatás az egyetlen, státust reprodukáló vagy biztosító „ösvény”, s a lemorzsolódás eseményének feldolgozása, értelmezése is máshogyan történik meg.

A lemorzsolódás utáni életszakaszt megvizsgálva kijelenthetjük, hogy a volt diákok a legritkább esetben váltak munkanélkülivé vagy alapítottak családot. A munkaerő-piaci belépés volt a leggyakoribb életesemény, amelynek a számai akár külföldre is vezethetnek (a két kategória összege meghaladja a hatvan százalékot – 1. táblázat).⁵

	választottság százalékos aránya
Munkát vállaltam belföldön.	45,6
Munkát vállaltam külföldön.	9,4
Más képzésben továbbtanultam. ⁶	12,1
Nyelvet tanultam.	2,5
Munkanélkülivé váltam.	3,6
Családot alapítottam.	2,5
Ápolási jogcímen családtagot, ismerőst ápoltam.	0,5
egyéb	11,1

1. táblázat Fő tevékenység a lemorzsolódás után (DEPART 2018 adatbázis, N=605, százalékban megadva)

Ha a szülők iskolai végzettségének segítségével kialakított alminták (mindkét szülő diplomás, nem értelmiségi háttérű szülők, vegyes háttér) és a lemorzsolódás utáni tevékenységek összefüggéseit keresztáblás elemzéssel megvizsgáljuk (khi-négyzet statisztika, $p \leq 0,05$, sig.: 0,000), azt találjuk, hogy nem értelmiségi háttérű fiatalok esetében a munkavállalás gyakoribb lesz. A diplomák „bennragadásának” Magyarországon az egyik tipikus oka a nyelvvizsga hiánya. Azoknak az aránya, akik a képzésük alatt megszerezték a nyelvtudást igazoló dokumentumot, magasabb az értel-

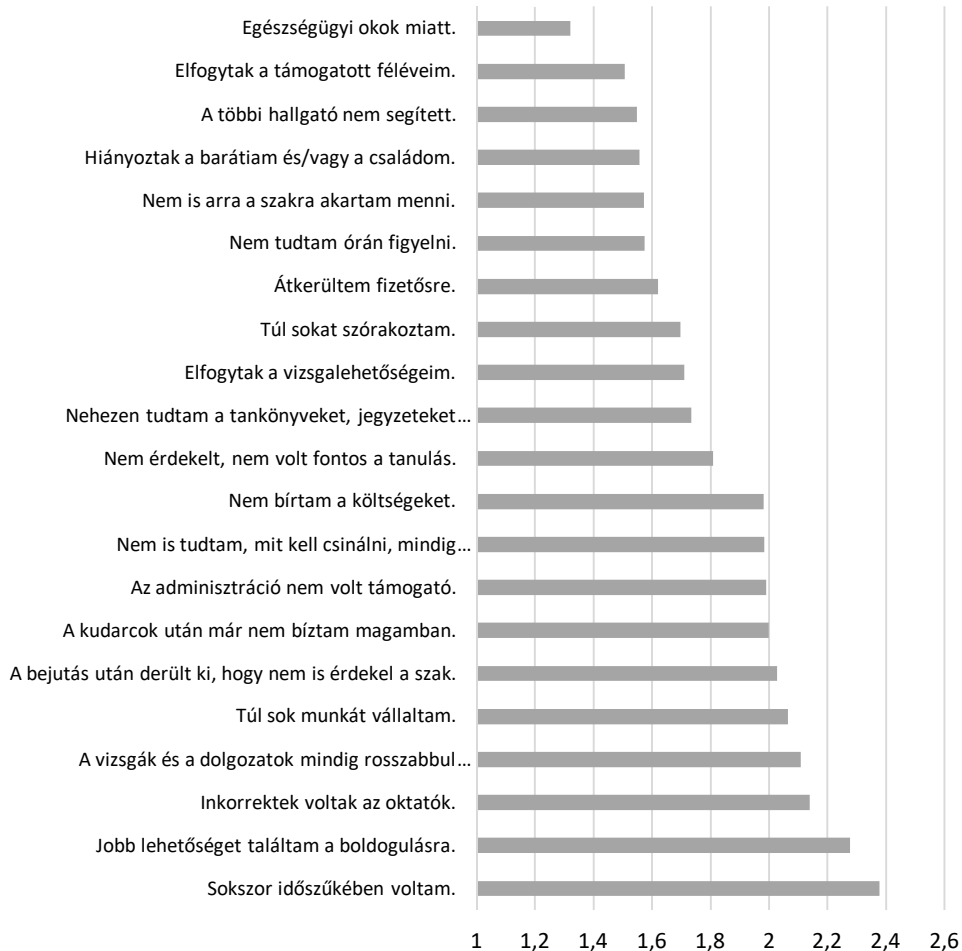
⁵ Az eredményeket torzíthatja, hogy a mintába kerülők egy részénél a lemorzsolódás óta hosszú idő telt el.

⁶ A válaszlehetőség az adott képzésből való lemorzsolódást jelenti. Az egyéb válaszokból kiolvasható, hogy a további tanulási formák sok esetben OKJ-s képzéseket jelentenek, kisebb számban pedig a megkezdett képzések más munkarendben vagy intézményben történő folytatását.

miségi háttérrel bíró volt hallgatók között (khi-négyzet statisztika, $p \leq 0,05$, sig.: 0,000).

A lemorzsolódás okai és a tanulási motiváció

A lemorzsolódás okainak feltérképezése során, mint korábban említettük, nem bizonyos okokat kellett kiválasztani, hanem az itemeket egyenként kellett négyfokozatú skálán értékelnie a volt diákoknak. Ennek eredményét az 1. ábra mutatja be.

1. ábra A lemorzsolódás okai (DEPART adatbázis, N=605, négyfokozatú skála átlagai)

A kapott adatokat áttekintve szembetűnő, hogy a lemorzsolódás anyagi indokai csupán a lista közepén kapnak helyet, de nem találjuk az első három pozícióban az egyértelmű tanulmányi kudarcokat sem. A hallgatói életmód menedzselése, ami a középiskolai évek után egyértelműen kihívást jelenthet a nappali tagozatos diákok esetében, míg a levelezősöknél a tanulmányok munkával való összeegyeztethetősége miatt lehet releváns, a legnagyobb skálaértékkel szerepel. A „jobb lehetőséget talál-

tam a boldogulásra” item a campuson túli lehetőségek elszívó hatására utalhat. A munka és a tanulás összeegyeztetése az ötödik pozícióban szerepel, és a pályaszocializáció hiányosságaira utalhat az a tény, ha a hallgató a bejutás után szembesül azzal, hogy az adott szak tulajdonképpen nem is érdekl.

Ha az általunk kialakított alminták szerint vizsgáljuk meg az egyes kijelentések átlagait, akkor három item esetében találunk szignifikáns eltéréseket (ANOVA, $p \leq 0,05$). Ezekben az esetekben az értelmiségi háttérű fiatalokra lesznek jellemzőbbek az adott kijelentések („jobb lehetőséget találtam a boldogulásra”, „a bejutás után derült ki, hogy nem is érdekel a szak”, „nem is arra a szakra akartam menni”).⁷ Ezek a mintázatok egyértelműen arra utalnak, hogy az adott képzés tartalmával kapcsolatos elvárások, a szakmák belső motivációs bázisa az értelmiségi háttérű diákok esetében fontosabb, és ennek hiánya eredményezhet egy lemorzsolódáshoz vezető – és ahogyan korábban láthattuk – tudatos és kevésbé megbánt döntéshez. A campuson kívülről jövő, valószínűleg a munkaerőpiac irányából érkező alternatívák is ebben a hallgatói csoportban lesznek jellemzőbbek.

Faktoranalízissel megvizsgáltuk a lemorzsolódást kiváltó tényezők összerendeződését. Öt faktort identifikáltunk, amelyeknek rajzolatát a 2. táblázat mutatja be. A faktorok kialakításakor maximum likelihood módszert és varimax rotálást használtunk (megőrzött információ mennyisége: 48,3%). Az alacsony kommunalitási értékek (0,25 alatt) miatt öt itemet ki kellett emelni a modellből. A kapott rajzolat egyértelműen interpretálható. Az első faktor a tanulmányi okokat foglalja magába, míg a második a tanulmányi területhez való illeszkedés hiányát valószínűsíti. Külön faktor tömörítette a lemorzsolódás anyagi indokokat, illetve az oktatói és adminisztratív munkaerőhöz kapcsolódó itemeket. Az ötödik faktor a munka és a tanulmányok időbeli összeegyeztethetőségének nehézségére utal. Ha a faktorok tartalmán áttekintünk, akkor a pályaszocializációs faktort az önkéntes lemorzsolódáshoz tudjuk kapcsolni, míg az utolsó faktort egy kényszerű döntéshez.

Hipotézisünk szerint a materiális indokokat a nem értelmiségi háttérű fiataloknál találjuk jelentősebbnek, míg a belső motivációs tényezőket a diplomás szülők gyermekeinél. Ha a faktorok átlagait ANOVA-teszttel megvizsgáljuk, egyetlen szignifikáns összefüggés rajzolódik ki (ANOVA, $p \leq 0,05$, sig.: 0,041). A pályaszocializációs faktor az értelmiségi szülők gyermekeire inkább jellemző lesz. Ez egybevág azokkal a kutatási eredményekkel, amelyek a hátrányos helyzetű vagy reziliens diákok felsőoktatási magatartását mutatják be (pl. Ceglédi 2018). Fontos kutatási eredménynek tekinthető, hogy a materiális okok és a szülők iskolai végzettsége nem állnak kapcsolatban – ugyanakkor arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a magasabb iskolai végzettség nem feltétlenül generál az anyagi tőke dimenziójában is mérhető magasabb értékeket.

⁷ A kapcsolatok iránya mind a három esetben lineáris volt, tehát a kijelentések a legmagasabb értékeket az értelmiségi háttér esetében kapták, majd a vegyes háttérű diákok következtek, legkevésbé pedig a nem diplomás szülők gyermekeire voltak jellemzőek a kijelentések.

	tanulmányok	pályaszocia- lizáció	anyagi prob- lémák	emberi té- nyezők	munka és időme- nedzsment
A bejutás után derült ki, hogy nem is érdekel a szak.	,082	,507	-,063	,043	-,142
Nehezen tudtam a tankönyveket, jegyzeteket feldolgozni.	,593	,290	,032	,068	,080
A vizsgák és a dolgozatok mindig rosszabbul sikerültek a vártnál.	,777	,171	-,003	,108	-,024
Nem is tudtam, mit kell csinálni, mindig információk híján voltam.	,537	,204	,138	,332	,049
Elfogytak a vizsgalehetőségeim.	,490	,019	,272	,108	,075
Elfogytak a támogatott félveim.	,092	,045	,721	,033	,102
Sokszor időszükében voltam.	,314	,132	,174	,102	,552
Túl sokat szórakoztam.	,169	,464	,105	-,001	,056
Túl sok munkát vállaltam	-,060	-,062	,155	,004	,732
Nem bírtam a költségeket	,093	-,050	,503	,018	,329
Átkerültem fizetésre.	,085	,090	,813	,017	,057
Inkorrektek voltak az oktatók.	,318	-,006	,010	,515	-,024
Az adminisztráció nem volt támogató.	,165	,079	,038	,877	,099
Nem tudtam órán figyelni.	,319	,467	,046	,110	,090
Nem érdekelt, nem volt fontos a tanulás.	,092	,856	,035	-,003	,057
A kudarcok után, már nem bíztam magamban.	,579	,154	,068	,179	,060

2. táblázat A lemorzsolódás faktorai (DEPART adatbázis, N=605)

Azt feltételeztük, hogy a lemorzsolódás jelensége a felsőoktatási motivációkkal is összefüggésbe hozható. A továbbtanulás legfőbb okait egy 12 ítemes kérdéssorral vizsgáltuk meg. A hallgatóknak az egyes kijelentéseket egy négyfokozatú skálán kellett értékelniük. Az átlagok alapján meg tudjuk határozni a legfontosabb motiváló tényezőket (3. ábra).

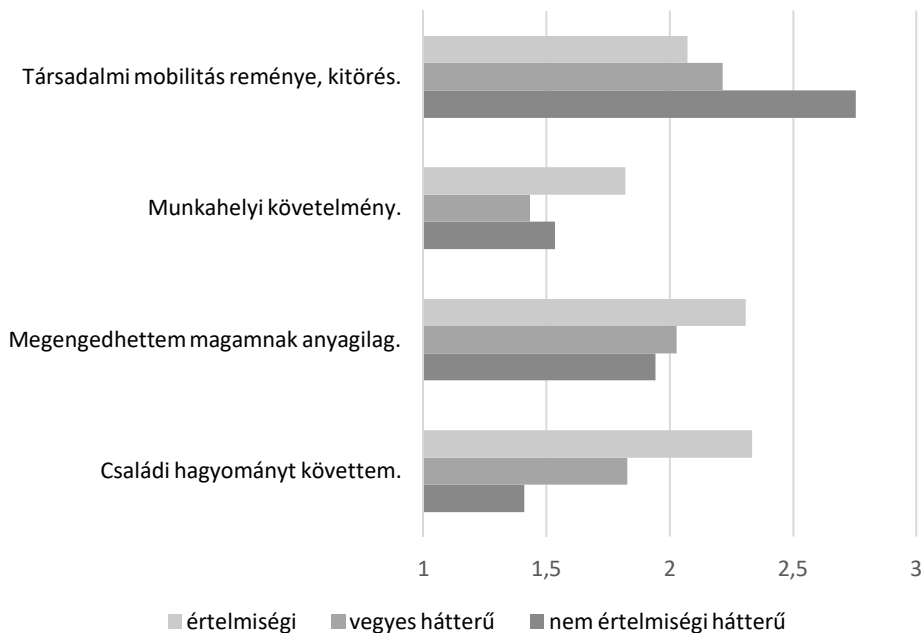
3. ábra A felsőoktatásba jelentkezés indokai (DEPART adatbázis, N=605, négyfokozatú skála átlagai)

A legfontosabb motiváció a tudás gyarapítása, ez után azonban egyértelműen materiális és státushoz kapcsolódó állítások következnek, amelyeket a társadalmi kapcsolatháló bővítése követ (ez utóbbi tényező szintén nem függetleníthető a társadalmi erőforrások megszerzésétől). A családi hagyomány követése és a munkahelyi követelmény kijelentések szerepelnek a lista végén. A felsőoktatáshoz fűződő viszony ezen ábra alapján erősen praktikus jegyeket mutat még úgy is, hogy a legfontosabb indoknak a tudás gyarapítása bizonyult.⁸

Ha az egyes kijelentéseket a szülők iskolázottságának a szűrőjén keresztül vizsgáljuk meg, négy esetben találhatunk szignifikáns eltérést (ANOVA, $p \leq 0,05$, 4. ábra). Fontos különbség, hogy a magasabb kereset és a jobb munkahelyi pozíció kapcsán nem volt kimutatható összefüggés, azonban a jelen élethelyzetből való kitörés igénye az alacsonyabb iskolázottságú fiataloknál értelemszerűen megjele-

⁸ A 2012-es HERD adatbázis is tartalmazott hasonló, a felsőoktatási motivációt felmérő kérdésblokkot Regisztrációs szám: HURO/0901/253/2.2.2. Vezető: Prof. Dr. Kozma Tamás). A Debreceni Egyetem almintáját leválasztva hasonló rajzolatot kaptunk: a tudás gyarapítását praktikus és státuselérő itemek követték, majd végül jelentek a példakövetéshez kapcsolódó kijelentések, illetve a „megengedhettem magamnak” válasz.

nik (inkább: az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei körében?. Az ő esetükben az egyetem egyértelmű mobilitási csatorna, s talán éppen ezzel áll kapcsolatban az a tény, hogy a pályaszocializációs elemeknek a lemorzsolódásban alacsonyabb fontosságot tulajdonítanak. A képzés tartalmával való azonosulás és a belső motiváció – mint elvárás – csekélyebb szereppel bír. Az iskolázottság másik pólusán egyrészt megfigyelhetjük a családi hagyományok követését – ami azonban, ha erős szülői behatásra történik a szakválasztás, nem eredményezi a képzés tartalmával való azonosulást. A „mert megengedhettem magamnak” válaszok magasabb aránya akár az alacsonyabb tanulmányi elkötelezettségre is utalhat. A munkahelyi követelmények erősebb jelenléte a már meglévő, magasabbra futó karrierívекkel állhat kapcsolatban.

4. ábra Eltérések a felsőoktatásba való jelentkezés indokaiban
(N=605, ANOVA-teszt, $p \leq 0,05$)

Előzetes hipotézisünk a társadalmi mobilitás iteme kapcsán teljesülni látszik, hiszen ez a mintázat a felsőoktatás praktikus és racionális, státushoz kapcsolódó elvárásait erősíti az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekeinek esetében. A „munkahelyi követelmények” kijelentés az értelmiségi háttérű csoportban lesz jellemzőbb, ami szintén praktikus motiváció, azonban ez az item már egy meglévő, külső egzisztenciára utal, ami az előző csoport esetében valószínűleg még nem biztosított.

Ha összevetjük a felsőoktatási motiváció esetében szignifikáns különbségeket mutató itemeket és a lemorzsolódás okainak faktorait, akkor további érdekes összefüggésekre bukkanhatunk (Bivariate correlation, $p \leq 0,05$, a 3. táblázat Pearson-féle együtt-hatókat közöl).

	tanulmányok	pályaszocializáció	anyagi problémák	emberi tényezők	munka és időmenedzsment
Családi hagyományt követtem.					
Munkahelyi követelmény.					
Társadalmi mobilitás reménye, kitérés.			0,115*		0,185**
Megengedhettem magamnak anyagilag.		0,120**	-0,127**		-,0122**

3. táblázat A lemorzsolódási faktorok és a felsőoktatási motivációk kapcsolata (DEPART adatbázis, N=605)

Láthatjuk, hogy az anyagi okok két item esetében kapcsolódnak össze a jelentkezési motivációkkal. A mobilitás igényének magas értéke korrelál az anyagi okokból történő lemorzsolódással, míg a magasabb szocioökonómiai pozíciót jelölő „megengedhettem magamnak anyagilag kijelentés” negatív kapcsolatot mutat azzal. Ez utóbbi kijelentés az elfogadottsága a pályaszocializáció faktorával is összefonódik. A munka- és időmenedzsment problémák faktora szintén ezzel a két – szocioökonómiai sajátosságokhoz kapcsolható – kijelentéshez illeszkedik, s mutatja azt, hogy a társadalom szerkezetében felfelé igyekvő fiatalok esetében a szükséges munkavállalás okozta összeegyeztethetőségi problémák lemorzsolódási kockázatot rejtenek magukban.

Összegzés

Tanulmányunkban a felsőoktatási lemorzsolódás lehetséges területeit és okait a felsőoktatási továbbtanulás motivációival és a lehetséges, a tényleges lemorzsolódást alakító, részben személyes, részben intézményi hatásokkal teszteltük, a szülők iskolai végzettségének a figyelembe vételével. A rendelkezésünkre álló adatbázis sok szempontból korlátozta a lemorzsolódás jelenségének a vizsgálatát és az értelmezését, elsősorban az intézményi hatások, az akadémiai és az egyetemi célokkal való azonosulás, a közösségi hatások, például a kampusz lét területén. Figyelembe véve e korlátokat is, a hallgatók társadalmi, családi hátterének az ellentmondásos hatását tapasztaltuk, ami szoros kapcsolatban van az egyetemi célokkal való azonosulással, a különböző hallgatói csoportok eltérő céljaival és habitusával is.

A kapott adatok alapján úgy tűnik, hogy az okoknak és a tanulási motivációknak a feltérképezése közelebb visz minket ahhoz, hogy megértsük a különböző családi hátterű diákok lemorzsolódásának, illetve egyetemi integrációjának sajátosságait. A szakirodalom által elkülönített, önkéntes, tanulmányi illeszkedéshez kapcsolódó lemorzsolódás az értelmiségi hátterű fiataloknál tűnik gyakoribb jelenségnek – ennek oka pedig nem csak az eltérő motivációkban, hanem a kedvezőbb munkaerő-

piaci lehetőségekben, a lazább integrációs szálakban (pl. nem tanuláscentrikus életforma) és pályaszocializációs hiátusokban is keresendő. Ez utóbbi tényezők a magasabbban kvalifikált szülők gyermekeinek fontosabbnak tűnnek, míg a másik póluson a felsőoktatás státusképző hatása elnyomni látszik a belső motivációs elvárásokat. A társadalmi mobilitási igény mint felsőoktatási motiváció összefügg a lemorzsolódás munka- és időmenedzsment háttérével. Egy későbbi, alaposabb elemzés rámutathat más független változók hatásaira – itt minden bizonnyal az anyagi helyzet, illetve a tanulmányok költségei is megnövelik ennek a típusú lemorzsolódásnak az esélyét. S bár előzetesen az elemzés praktikus, alkalmazott elemeit inkább az alacsonyabb státuszú fiatalokra kívántuk megfogalmazni, az eredmények arra mutatnak rá, hogy az értelmiségi háttér esetében a családi hagyományok követése, ami a szakokkal-képzésekkel való tartalmi elköteleződést is nehezítheti (hiszen a családi háttér nem feltétlenül illeszkedik a diákok személyiségjegyeihez és elképzeléseihez), legalább olyan fontos információ lehet a karok és az intézmények számára.

Felhasznált irodalom

1. Bean, J. P. (1980): Dropouts and turnover. The synthesis and test of a causal model of student attrition. *Research in Higher Education*, 12. 2:155–187.
2. Bean, J. P. (1981): *The Synthesis of a Theoretical Model of Student Attrition*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. Los Angeles, CA, April 13-17, 1981.
3. Bean, J. P. (1985): Interaction effects on class level in an exploratory model of college student dropout syndrome, *American Educational Research Journal*, 22. 1:35–64.
4. Berger, J. B. és Braxton, J. M. (1998): Revising Tinto's Interactionalist Theory of Students Departure Through Theory Elaboration: Examining the Role of Organizational Attributes in the Persistence Process. *Research in Higher Education*, 39. 2:103–119.
5. Bocsi Veronika, Csercsa Zsuzsa, Csobay Vanessza, Karmacszi Kitti, Kószegi Ildikó, Kreidl Edina és Pálfi Regina (2017): Az egyetem peremén. A DE GYFK hallgatóinak szociokulturális háttére. *Különleges Bánásmód*, 3. 4:19-32.
6. Brunsdén, V. és Davies, M. (2000): Why do HE Students Drop Out? A test of Tinto's model. *Journal of Further and Higher Education*, 24. 3:301–310.
7. Ceglédi T. (2018): Reziliencia és felsőoktatás. *Értekezés*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK.
8. Chen, R. (2008): Financial Aid and Student Dropout in Higher Education: A Heterogeneous Research Approach. In: Smart, J. [ed], *Higher Education: Handbook of Theory and Research*. London, Springer Science Business Media B.V. 209-239.
9. Davies, P. (2018): Student retention in further education: a problem of quality or of student finance? <https://www.leeds.ac.uk/educol/documents/00001257.htm>

10. Eurostudent VI. Gyorsjelentés. A felsőoktatás szociális dimenziója (2018). https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasiimuhely/Eurostudent_VI_gyorsjelentés.pdf
Letöltés ideje: 2018.09.30.
11. Fehérvári A., Mártonfi Gy. és Török B. (2008): Nemzetközi összehasonlítás. In: Fehérvári A. [szerk], Szakképzés és lemorzsolódás. Budapest. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. 8-18.
12. Fehérvári A. (2015): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. Neveléstudomány, 3. 3:31–47.
13. Fenyves V., Bácsné Baba É., Szabóné Szőke R., Kocsis I., Juhász Cs., Maté E. és Pusztai G. (2017): Kísérlet a lemorzsolódás mértékének és okainak megrogadására a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar példáján. Neveléstudomány, 5. 3:5–14.
14. Fónai M. (2018): A hallgatói lemorzsolódás törésvonalai a Debreceni Egyetemen. In: Pusztai G. és Szigeti F. [ed], Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press, 239-249.
15. Helyzetelemzés és további kutatásra javasolt irányok a korai iskolaelhagyás problémájának hatékony kezelése érdekében (2018). <http://docplayer.hu/3436485-Helyzetelemzes-es-tovabbi-kutatasra-javasolt-iranyok-a-korai-iskolaelhagyas-problemajanak-hatekony-kezelese-erdekeben.html>
16. Liskó I. (2003): Kudarok a középfokú iskolákban. Budapest, Oktatókutatató Intézet.
17. Lukács F. és Sebő T. (2015): Az egyetemi lemorzsolódás kérdőíves vizsgálata. Iskolakultúra, 25. 10:78–86.
18. Mártonfi Gy. (2014): Korai iskolaelhagyás – hullámozó trendek. *Educatio*, 23. 1:36-49.
19. McKeown, B., MacDonell, A. és Bowman, Ch. (1993): The point of View of the Student in Attrition Research. *The Canadian Journal of Higher Education*, 23. 2:65-85.
20. Molnár B. (2011): A felsőoktatásban tapasztalható lehetséges lemorzsolódás okai. In: Buda A. és Kiss E. [ed], Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. Debrecen, Kiss Árpád Archivum Könyvsorozata, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete. 350–357.
21. Pascarella, E.T., és Terenzini, P.T. (1980): Predicting freshman persistence and voluntary dropout decisions from a theoretical model. *Journal of Higher Education*, 51. 1:60–75.
22. Pusztai G. (2011): A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
23. Pusztai G. (2015): Retenció és pályaszocializáció intézményfenntartó szerinti összehasonlításban – az állami és a felekezeti pedagógusképzés hosszútávú hatásai. In: Pusztai G. és Morvai L. [szerk], Pálya – modell. Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében. Nagyvárad-Budapest, Partium-PPS – ÚMK. 195-206.

24. Pusztai G. és Szigeti F. [szerk] (2018): Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
25. Reay, D. és Crozier, G. és Clayton, J. (2009): ‘Strangers in Paradise’? Working-class Students in Elite Universities. *Sociology*, 43. 6:1103-1121.
26. Rumberger, R. W. (2012): *Dropping out*. Cambridge, Harvard University Press.
27. Schnepf S. (2014): Do Tertiary Dropout Students Really Not Succeed in European Labour Markets? Discussion Paper, IZA DP No. 8015.
28. Szemerszki M. (2015): A felsőfokú tanulmányi előmenetelt és sikerességet befolyásoló tényezők. In: Pusztai G. és Kovács K. [ed], *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Nagyvárad-Budapest, Partium Könyvkiadó - ÚMK. 108-117.
29. Szemerszki M. és Pusztai G. (2017): A felsőoktatási lemorzsolódás előrejelzői és mutatói egy regionális egyetemen. Előadás. Debrecen, Jubileumi Kiss Árpád Konferencia, 2017.09.22.
30. Tinto, V. (1975): Dropout from Higher Education: A Theoretical Synthesis of Recent Research. *Review of Educational Research* Winter, 5. 1:9–125.
31. Tinto, V. (1993): *Leaving College: Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*. Chicago, University of Chicago Press, 33.
32. Tinto, V. (2004): *Student Retention and Graduation. Facing the Truth, Living with the Consequences*. Occasional Paper 1. Washington, The Pell Institute.
33. Tinto, V. (2006-2007): Research and Practice of Student Retention: What Next? *Journal College Student Retention*, 8. 1:1-19.
34. Thomas, L. (2002): ‘Student retention in Higher Education: the role of institutional habitus’, *Journal of Educational Policy*, 17. 4:423–32.
35. Varga J. (2010): Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon? *Educatio*, 19. 3:370–383.
36. Vossensteyn, H., Stensaker, B., Kottmann, A., Hovdhaugen, E., Jongbloed, B., Wollscheid, S., Kaiser, F. és Cremonini, L. (2015): *Dropout and Completion in Higher Education in Europe*. Louxemburg, Publications Office of the European Union.
37. Zinnecker, J. (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba [szerk], *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere. 69-95.